

”ארבעים שנה אקוט בדור” - לפשר תלונות בני ישראל במדבר*

תקופת נדודי עם ישראל במדבר היא ללא ספק תקופה מופלאה. קיומו של עם שלם בתנאים לא רגילים הוא אחד הפלאות הגדולים שאירעו לעמנו, והתורה אף מנמקת את הצורך בו:

וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתֶךָ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתוֹ [מִצְוֹתַי קִרִי] אִם לֹא. וַיַּעֲנֶךָ וַיִּרְעַבְךָ וַיֹּאכְלֶךָ אֶת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יַחֲיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחֲיֶה הָאָדָם (דברים ח', ב-ג).

אכן ניסיון קשה ניסה ה' את עמו, ולא פעם נכשלו בו. אדרבה, ריבוי הכישלונות יש בו כדי לעורר מחשבה, שמא אין כאן צירוף מקרים אקראי של אנשים הקורסים מסבלות המדבר, אלא אפשר שיש חוט מקשר בין כל התלונות. אפשר שבני ישראל תפסו שלא כהלכה את היחס שבינם לבין הקב"ה, ומתוך כך נובעות תלונותיהם.

יציאת מצרים

תלונות עם ישראל לא איחרו לבוא. עובר לקריעת ים סוף אנו מוצאים:

וּפְרָעָה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה'. וַיֹּאמְרוּ אֵל מֹשֶׁה הַמְּבַלֵּי אֵינִי קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בְּמִדְבָּר מֵהַזֶּאת עֲשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם (שמות י"ד, י-יא).

* שני מאמרים הנוגעים לענייננו התפרסמו במגדים: ש' כהן, 'פרשת מי מריבה ושיטת רבנו חננאל', מגדים כ, תשנ"ג, עמ' 43-54; י' שוה, 'חטאו של משה', מגדים כ, תשנ"ג, עמ' 35-42. המאמרים מתמקדים בחטא משה במי מריבה, אך מתוך כך מתייחסים לדיונונו. בעוד ש' כהן נקט בגישה קלסית, י' שוה מציג במספר משפטים גישה יותר קרובה לדרכנו מבחינות מסוימות, אולם עיקר הטענה המוצגת בדבריי חדשה לגמרי.

בתלונתו 'מאשים' העם את משה, כמסיח לפי תומו, שהוציאם ממצרים, וזאת לצד צעקתו של העם לה' שיעזרנו. ואם חשבנו שזו 'פליטת פה', בתלונה הבאה אנו מגלים שאין הדבר כך:

מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע פי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב (שמות ט"ז, ג).

ושוב, אנו עדים להתבטאות דומה ברפידים:

ויצמא שם העם למים וילן העם על משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא (שמות י"ז, ג).

וכתב ר"י אברבנאל לשמות ל"ב, א בהסבר חטא העגל:

עם היוצא ממצרים, עם היות שראו מעשה ה' כי נורא הוא, תמיד היו נוטים לאמונות מצרים הנפסדות וכישופיהם, ופחיתות פעולותיהם הנכריות, עד שבמעט מהסיבה היו עוזבים אמונותיהם הטובות ומספקים בהם... ומעשה קורח יוכיח, שתמיד היו חושבים מחשבות והרהורים לדעת במה כוחו של משה גדול לעשות את כל המעשים אשר עשה? ולכך היו בתלונותיהם תמיד מיחסים היציאה ממצרים למשה ולאחריו, ולא לשם יתברך.¹

ואנו קוראים ותמהים:

הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלקמה... ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך (דברים ד', לד).

והיאך ייתכן להעלות על הדעת שמשה הוציאם ממצרים? וכי לא כתוב: "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים"? וכי לא כתוב: "וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו"?! ועוד כתוב בתלונות בני ישראל במן: "...מי יתן מותנו ביד ה'..."², ומדוע נפלאות מצרים לא יוחסו אף הם למשה?! דומה שיש לתור אחר דרך אחרת שתבהיר לנו את כוונתם של בני ישראל בתלונותיהם.

"על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו"

טרם נענה על שאלתנו, יש להידרש לשאלה נוספת. פעמים נדמה כי האריכה התורה יתר על המידה בפירוט מסעות בני ישראל וחנייתם, ויש לעיין בטעם הדבר. אפשר שיש למצוא פתרון לדבר, לאור פתרונותיהם השונים של הראשונים לשאלת מיקומו של הארון. בעוד שבבמדבר י', יא-כח, מבואר שהארון נסע באמצע המחנה, בפסוק

1. לגישה זו, המייחסת לעם ישראל תפיסה שמשה רבנו מעצמו עשה את נסי המדבר, ואפשר שאף בעצמו הוציאם ממצרים, שותפים בעל העקדה (שער שמונים), שד"ל (לשמות י"ד, יא) והמשך חכמה (לדברים כ"ט, ג; ולשמות ל"ב) בסגנונות שונים.

לג (שם) מבואר שנסע לפניהם. ונחלקו הראשונים בדבר: יש האומרים שהארון נסע בתווך, ורק הארון עם שביר הלוחות נסע קודם (רש"י לבמדבר י', לג), ויש אומרים שרק במסע הראשון נסע הארון לפניהם (ראב"ע שם). אמנם סביר ביותר לומר, שאלו ואלו מודים שמשה צעד תמיד לפני העם, אף קודם שנצטוו על סדר המסעות, שכך ראוי לו למנהיג להנהיג את עמו בראש. ואף משה מתאר את תפקידו כך, בבקשו מחליף הגון: "...איש על העדה. אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם..." (במדבר כ"ז, טז-יז). עתה יש מקום להבין את הדגשות התורה החוזרות ונשנות "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו" (במדבר ט', טו-כג), שהרי יש מקום לטעות. נצייר בדמיונו מחנה של שישים ריבוא נודד במדבר, והוא מביט קדימה ורואה את משה בראש וענן ה' על גביו. אפילו נאמר שכולם ידעו שהענן קובע מתי נוסעים, מכל מקום השאלה הגדולה היא לאיזה כיוון נוסעים: האם הענן נוסע ומשה בעקבותיו; או שמא משה קובע את המסלול, והענן מסמל את ליווי ה' להחלטות משה. לכן התורה חוזרת ומדגישה שהמסעות נעשים על פי ה', דווקא מכיוון שהטעות הרווחת בעם היא שמשה הוא המוביל, והוא הקובע את המסלול בליווי הענן, וזהו שורש תלונותיהם.

"ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים"

וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים... וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשְׁבוּ וַיֵּחָנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת... וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם... וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם... וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה'. וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה הַמְבַלֵּי אֵינִי קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בְּמִדְבָּר מֵה זֹאת עָשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. הֲלֹא זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חַדְל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבֹדָה אֶת מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת מִצְרַיִם מִמֶּתְנוּ בְּמִדְבָּר (שמות י"ג, יז - י"ד, יב).

העם זועק בתפילה אל ה', שעשה עמו נס ופלא ביציאת מצרים, אך כועס על משה שלקחם למוות במדבר², וממילא טוען "מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים?!". אם בסופו של דבר הניווט של משה מביאם למוות, טוב להם לעבוד את מצרים, על כן אין להם אלא לזעוק אל ה' שיושיעם... מהנהגת משה!!!

סברה זו, שמשה הוא הקובע את מסלול התנועה, מבצבצת מדברי העם אף בתלונות המן. אמנם נושא התלונה הוא הרעב, אלא שהעם טוען שהמסלול שמשה בחר מביאם לחרפת רעב:

וילינו [וילונו קרי] כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר. ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים... כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה

2. הסבר זה משתלב יפה ברעיון שפיתח הר"ן בדרשותיו (סוף דרשה יא) בנוגע להבנת העם את מהלכי משה מיד אחרי יציאת מצרים.

לְהִמִּית אֶת כָּל הַקְּהָל הַזֶּה בְּרַעַב... וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲרֹב וַיִּדְעֹתֶם
כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם... וְנַחֲנוּ מָה לֹא עָלִינוּ תִּלְנַתִּיכֶם כִּי עַל ה'
(שמות ט"ז, ב-י).

העם מודה ביד ה', בנסיו ובנפלאותיו, ואין הוויכוח בשאלה מכוח מי יצאו ממצרים, אלא הטענה היא "כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה", כלומר: מדוע בחרתם במסלול הזה? ותשובת משה, שה' בוחר את המסלול, ועליו תלונותיהם, ואכן הוא אשר ידאג למחסורם.

"מסה ומריבה"

וַיִּסְעוּ כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַר סִינַי לְמִסְעֵיהֶם עַל פִּי ה' וַיַּחֲנוּ בְּרִפְדִּים וְאִין מַיִם
לְשִׁתּוֹת הָעָם. וַיִּרַב הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תָנוּ לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מָה
תְּרִיבוּן עִמָּדִי מָה תִּנְסֹן אֶת ה'... וַיִּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְמָה זֶה הָעֲלִיתָנוּ
מִמִּצְרָיִם לְהִמִּית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת בְּנֵי מִקְנֵי בְּצִמָּא... וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסֵּה וּמְרִיבָה עַל
רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתֵּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין (שמות י"ז, א-ז).

בנקל ניתן להבחין בכך, שכשהתורה מתארת את מסעות בני ישראל, היא כותבת על פי נקודת מבטה. אולם, כשאנו מנתחים את האירוע, אפשר שהעם לא הכיר בכך בשעת מעשה. וכפי שהתורה מדגישה בספר במדבר שהמסעות הם על פי ה', גם כאן מופיעה ההדגשה שבאו לרפידים "על פי ה'". אך העם לא הכיר בכך, והתלונן על משה "למה זה העליתנו ממצרים להמית... בצמא?". למרות שמשה ניסה להסביר שלא הוא המען לתלונות, העם קורא לו 'להתפטר', שכן לא לתכלית זו יצאו ממצרים. המסלול שבו בחר משה לחצות את המדבר אינו מוכיח את עצמו. והתורה מסיימת "ועל נסתם את ה'" למרות ששם שמים לא נזכר כלל בפי העם! אין זאת, אלא שהתורה רוצה לומר, שלאמתו של דבר זו תלונה על ה' ולא על משה; ואולם העם לא סבר כן. ומאליה עולה השאלה: אם אכן העם מכיר בקיומו ובכוחו של ה', מדוע לא פנה אליו כשם שנהג טרם קריעת ים סוף? אפשר שדווקא מודעותו של העם לכוחו ולגדולתו של ה', היא הגורמת לריחוקו מה'. אין ראוי לו לקב"ה לעסוק בקטנות ובשגרת חייו של האדם השפל, כל שכן שישכון בתוכם. בחירת ה' בעם ישראל מתבטאת בעזרתו בשעת צרה. משה הוא הנבחר לדאוג לשגרת חיי העם, הוא שבפועל הנהיגם ביציאת מצרים, והוא ההולך בראש להביאם לארץ, ולכן כל הכישלונות נזקפים לחובתו. העם תובע מים ממשה, ואפשר שכוונתו שמשה יתפלל לה', כי לו ראוי להתפלל, ואליו ה' יאזין, וזו אף חובתו של משה.³ משה מנסה

3. לא מן הנמנע שלו משה היה מסרב, או לו היה העם נקלע לייאוש, היו אף הם פונים לה' כשם שעשו זאת עובר לקריעת ים סוף, ששם חשו שקצם קרב.

להחדיר לתודעת העם את התפיסה שסברתם מוטעית, ואף על פי שמשה מנהיגם עובר לפניהם, אך ה' בראשם!

חטא העגל

מני קדם טרחו הראשונים להסביר ולהגדיר את חטאם של בני ישראל במעשה העגל, וכיצד חטאו מיד אחר מעמד הר סיני. אמנם דברינו עולים בקנה אחד עם דברי רמב"ן (לשמות ל"ב, א) ודבריו הם בבחינת תנא דמסייע לן:

אבל הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושיו, כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשה הוא האלהים ושהוא בכוחו עשה להם האותות והמופתים, ומה טעם שיאמרו 'כיון שהלך משה ממנו, נעשה אלהים'?! ועוד, כי בפירוש אמרו 'אלהים אשר ילכו לפנינו', לא שיהיו נותנים להם חיים בעוה"ז או בעוה"ב, אבל היו מבקשים משה אחר, אמרו: משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה, שהיו המסעים ע"פ ה' ביד משה, הנה אבד ממנו, נעשה לנו משה אחר שיורה הדרך לפנינו ע"פ ה' בידו...

אמור מעתה, מעולם לא טעו במשה וחשבו שיש לו כוח אלוהי, או שהוא עשה אותות ומופתים. אמנם אנו סוברים שלא כרמב"ן. לדעתנו בני ישראל לא תפסו את הנהגת משה "ע"פ ה' בידו", אלא משה הוא המנהיג הבלעדי, ואך בשעת מצוקה כבוד ה' נגלה ומושיע.⁴ לולא משה בחירו עמד בפרץ, העונש היה יותר גדול, אלא שמשה חילה את פני ה' אלוהיו:

לָמָּה ה' יַחַרָּה אַפָּי בְּעַמִּי אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכַח גְּדוֹל וּבְיַד חֲזָקָה (ל"ב, יא).

וה' ניחם על הרעה, אלא שבתשובת ה' אנו קוראים:

וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּךְ עֲלֵה מִזֶּה אֲתָה וְהָעָם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם... וְשַׁלַּחְתִּי לִפְנֵיךְ מֵלָאךְ (ל"ג, א).

חילופי הדברים בין משה לה' טומנים בחובם מחלוקת בשאלה מי העלה את בני ישראל מארץ מצרים. ברור שה' לא חשב שמשה הוציאם ממצרים, אלא הוויכוח הוא בשאלה מי נושא באחריות הדרך ממצרים ועד הנה. והקב"ה מצטט את טענת העם: "משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים" כנימוק לחוסר בשלות של העם לשכינתו של הקב"ה, ואשר על כן "ושלחתי לפניך מלאך..." (ודברים דומים כתב רמב"ן לשמות ל"ב, ז). עתה מתבאר, שהמלאך אינו 'עונש' לבני ישראל אלא הקב"ה מתאים את רמת השגחתו להבנת העם, "פן אכלך בדרך".

4. לטענת רמב"ן חטאם של בני ישראל היה בכך שעברו על הלאו "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (רמב"ן לשמות ל"ב, ד). והסיבה לכעס הקב"ה היא שרוב העם חטא במחשבה, ומיעוטם במעשה, והם אשר נהרגו בעוונם (רמב"ן, פס' ז).

בכך נגוזה, או לפחות הושעתה, הקמת המשכן, שכן בניית המשכן היא אנטיתזה להנהגת המלאך, וכעת אין לה מקום. וכך כתב ר"י אברבנאל:

היתה כוונתו יתברך במעשה המשכן וכליו, שלא יחשבו 'עזב ה' את הארץ', ויאמרו שבשמים כסאו והוא מרוחק מבני אדם. וכדי להסיר מלבם האמונה הכוזבת הזאת ציווה שיעשו לו משכן, כאילו הוא ישכון בתוכם, שיאמינו כי אל חי בקרבם, והשגחתו העליונה דבקה עמהם, וזה ענין 'ושכנתי בתוך בני ישראל' (אברבנאל, לתחילת פרשת 'תרומה').

רק לאחר הפצרותיו של משה נעתר הקב"ה לבטל את הנהגת המלאך, ואז הוחל בבניית המשכן.

חטא המרגלים

במרוצת נדודי העם, נוספו לרשימת התלונות 'תבערה' ו'קברות התאוה'. ואולם חטא המרגלים הוא ללא ספק חטאם הגדול של דור המדבר, ולכן הם נשאו 'דור המדבר' בלבד! אפילו על חטא העגל הקב"ה נתרצה (במידה זו או אחרת), אך על חטא המרגלים לא ויתר לדור המדבר, וזאת על שום מה?

וּתְשֹׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ הָעָם בְּלִילָה הַהוּא. וַיִּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם כָּל הָעֵדָה לֹא מִתְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוּ בְּמִדְבַר הַזֶּה לֹא מִתְּנוּ. וְלָמָּה ה' מְבִיא אֹתָנוּ אֶל הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְנַפֵּל בְּחָרֶב נְשִׁינוּ וְטָפְנוּ יְהִיו לְבַז הַלֹּא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרָיִמָּה (במדבר י"ד, א-ג).

לראשונה אנו עדים לתלונה של כל העם על ה'.⁵ ואף זאת הוכחה לדרכנו: כל תלונות בני ישראל על משה ואהרן נסבו על מסלול הגעתם לארץ, אך גם לעם היה ברור שה' הוא הקובע את היעד של מסעם, ולכן התלונה כאן היא תלונה ישירה כלפי ה'.

ולאחר שנוכח העם כי לא יגיע לארץ זבת חלב ודבש, הייתה נפש העם מרה, והיו אומרים בלבם כי יבואו להם בדברי משה תקלות, ואז מצא קורח לחלוק על מעשיו, כפי שהרחיב בזה רמב"ן בראש פרשת קורח.

מי מריבה

וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מְדַבְּרִין בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֹּשֶׁב הָעָם בְּקֹדֶשׁ וַתָּמֶת שָׁם מֵרִים וַתִּקְבְּר שָׁם (במדבר כ', א).

5. גם בתבערה כתוב "כמתאננים רע באזני ה'" אך שם לא פורטה לשון התלונה, ואף על פי כן תגובת ה' חריפה גם שם מאשר על שאר התלונות.

ורש"י ביאר, שמכאן והלאה עוסקים אנו בדור החדש, שכבר כלו מתי מדבר (השווה לדברים ב', יג-טז), ומיד אנו חוזרים למעגל תלונות בני ישראל. אמנם תלונת המים הנזכרת כאן דומה מאוד לתלונת המים הנזכרת בשמות ("ז, א-ז) שזכתה לכינוי 'מסה ומריבה'.⁶ יתרה מזו, נראה שבכוונה התורה ציירה סיפורים דומים - או אם נרצה, בכוונה סיבב הקב"ה מקרים דומים - וזאת כדי שניווכח בשוני הרב בתגובת הקב"ה. מעתה, אפשר שעדיין לא כלו לחלוטין מתי המדבר, אך מכאן ואילך הנהגת הקב"ה משתנית, כיוון שעיקרו של העם מורכב מדור אחר, ולבני אותו דור הבטיח ה', בחרון אפו, שהם ינחלו את הארץ (לעיל י"ד, לא).

הבה נשווה בין הסיפורים. שם אנו מוצאים:

וַיִּצְמָא שֵׁם הָעַם לְמִים וַיִּלְךְ הָעָם עַל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְמָה זֶה הָעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת בָּנֵי מִקְנֵי בְּצִמָּא (שמות י"ז, ג).

ואף כאן העם מתלונן:

...וְלָמָּה הִבְאַתָּם אֶת קֶהֱל ה' אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לָמוֹת שָׁם... (במדבר כ', ד).

אך בספר שמות קדם דו-שיח בין משה לעם:

וַיִּרָב הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תָנוּ לָנוּ מִים וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מֶה תְּרִיבוּ עִמָּדִי מֶה תִּנְסוּן אֶת ה' (שמות י"ז, ב).

משה עונה ישירות לעם, 'תלונתכם על ה' היא, ונחנו מה?'. וכפי שהארכנו להסביר, זהו תורף טעותם של בני ישראל. אך בני הדור ההוא התקשו להבין זאת, והקב"ה ברחמיו, כיסה על טעותם (ולא על פשעיהם!) באהבה.⁷ אך כאן ישנה הזדמנות לחנך את הדור הצעיר, ולהסביר לו, שכן זהו דור שלא חווה את עבודת מצרים, והוא אשר ייכנס לארץ. אין מקום למעגל החוזר 'תלונה-נס', אלא יש כאן סיכוי להפסקת מעגל התלונות. ואולם אנו שומעים על שתיקה מצד משה, והקב"ה מצווה עליו:

קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע... ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויד את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעינם (במדבר כ', ח-יא).

6. הגדיל לעשות ר"י בכור שור (לבמדבר כ', ח), הטוען, שכלל לא מדובר בשתי תלונות אלא במעשה אחד, שנכתב פעמיים בתורה.

7. פעמים רבות, ודוגמות רבות לדבר, שהקב"ה מכיר בקשיים האנושיים הטבעיים של דור המדבר. והשלכות רבות לדבר, עיין איגרת תחיית המתים לרמב"ם (איגרות הרמב"ם, מהד' ר"י שילת, חלק א, עמ' ססט) ודבריו במורה נבוכים בטעם הקרבנות (חלק ג, פרק לב).

רבו ההצעות לפענוח החטא. רש"י (בפס' יא) אומר שהכו במקום לדבר, ורמב"ן משיב עליו "מה לדיבור אצל סלע יותר מהכאה?"; ויש שהציעו שנכשלו בלשונם ואמרו "נוציא לכם מים" ולא 'ה' יוציא' (רבנו חננאל, ודבריו הובאו בדברי רמב"ן); ואחרים רואים את חטא משה בברחו לאוהל מועד בתחילת המעשה (ראב"ע בפירושו לפס' ו). וכגמדים על גבי ענקים, נבוא ונאמר שכולם צדקו, ועם זאת יש מקום להצביע על שורש החטא, וממנו מתפצלים ענפים שונים, שעליהם הצביעו המפרשים.

ההבדל הבולט בין הסיפור בשמות לבין סיפורנו הוא תגובתו המידית של משה שבשמות: "מה תרבון עמדי מה תנסון את ה'?" תגובה זו חסרה כאן. וזוהי כוונת הקב"ה בדבריו: "...ודברתם אל הסלע". אין הכוונה שידברו לסלע אלא ידברו על אודות הסלע. על נפלאות ה' המנחה אותם בדרך וממציא להם מים לעת הצורך.⁸ צו השעה הוא הדיבור לעם, לדור החדש, שממשיך לנופף סמאות ששמע מאבותיו, ואולם יש כאן סיכוי של ממש לחנכו.

ואכן משה מדבר לעם, לא לסלע! אלא שלא לדיבור כזה נתכוון הקב"ה. משה חשב לדבר בתקיפות, אך דרך זו לא הוכיחה את עצמה. ואין לתלות את כל חטאו בפליטת הפה 'נוציא' במקום 'ה' יוציא'. אלא הטעות היא בגישה, בדיבור הרך המתבקש. וכך יוצא שרש"י, רמב"ן, ר"ח והרמב"ם, כולם עמדו על נקודות שונות המובילות למקום אחד. וסיוע לדבר מצאתי בדברי ר"י בכור שור (ד"ה ודברתם אל הסלע):

ודברתם אל הסלע - אל פני הסלע תדברו אל בני ישראל לעיניהם [אל הסלע - תיאור מקום, אלטרנטיבה לפירושו לעיל]... שתאמרו שאני נותן להם מים כמו שאמור במן... ובשלי... כמו כן תאמרו שאני נותן להם מים, שבזאת יתקדש שמי, וידעו כי מאתי יבאו להם מים.

ומוסיף ר"י בכור שור בפסוק הבא ("שמעו נא המרים"):

...לפי שלא היו שואלים כהוגן, כי היה להם להתפלל לפני הקב"ה שיתן להם מים, ולומר למשה 'התפלל בעד עבדיך אל ה' אלוהינו ולא נמות', והם היו שואלים על דרך מריבה ותלונות...

הם הם הדברים שבהם טעו דור המדבר, שתמיד פנו אל משה בתלונה, במקום להתפלל אל ה'. ומשה התנהג לדור העומד לפניו, כפי שהתנהג לדור שעבר, ועל כן נענש.

8. עיין ברש"י לבראשית כ', ב, בדבר שימוש 'אל' במובן 'על אודות', ולקמן נביא הסבר חלופי לזה.

העונש למשה הוא אכזרי אך מוכרח. תלונותיו ושעותיו הראשונות של הדור החדש הן קריטיות. והרושם אחר מעשהו של משה הוא שהעם צדק בגישתו: אכן **משה** הוא שהביאם למקום הזה, אלא ששוב צעק עליו העם, והקב"ה נחלץ לעזרתם, והנה לנו 'דור המדבר' השני...

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱלֵ הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם. הֲמָה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדַּשׁ בָּם (במדבר כ', יב-יג).

סוף דבר, הקב"ה נקדש לעיני בני ישראל, אך מכיוון שמשה לא פעל כמצופה, **הקב"ה השיג את מטרתו על ידי עונשו של משה**. כך ידע העם כי לא לבדו מנהיג משה את העם, יש עליו ועליהם פיקוח מתמיד. יתרה מזו, אפשר שהעם פירש שמשה נענש, על שום צדקת תלונתם, על שמשה הביאם לכאן; ואם כך, על ידי עונש משה מתברר שאין למשה זכות לקבוע את המסלול, כי אם ה' מלכם בראשם.

נחש הנחושת

לעם התברר שה' מנהיגו. אך עדיין לא ברור לו כיצד ובאיזו דרך? ואכן התלונה הבאה לא איחרה לבוא:

וַיִּדְבֹר הָעָם בְּאֱלֹהִים וּבַמֶּשֶׁה לָמָּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לָמוֹת בְּמִדְבָּר... וַיִּשְׁלַח ה' בָּעָם אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים... וַיָּבֵא הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ חֲטֵאנוּ כִּי דִבַּרְנוּ בְּה' וְנָבֵד הַתַּפְּלִל אֶל ה' וְיָסֵר מֵעֵלֵינוּ אֶת הַנְּחָשׁ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲשֵׂה לָךְ שָׂרָף וְשִׂים אֹתוֹ עַל גֹּס וְהָיָה כָּל הַנְּשׂוּף וְרָאָה אֹתוֹ וְחָי (במדבר כ"א, ד-ח).

סיפור זה שונה לגמרי, לראשונה העם מכיר בהנהגתו של ה'. ואף תגובת ה' היא חריגה, שהרי אין כאן מענה נקודתי לבעיה: הקב"ה לא סילק את הנחשים, אלא בחר בדרך אחרת, וזאת כדי להשלים את חיזוקו וחינוכו של הדור החדש.

אמנם עצם העיסוק בטעם נחש הנחושת נושק במישור הדרש, אך אפשר לומר, שנגע זה, מכת נחשים, אינו מחזה נדיר במדבר, מקום נחש שרף ועקרב. ואכן עשיית נחש הנחושת והבטה בו הרי הן כהכרזה שאצבע אלוהים היא, ומכה זו באה על העם בכוונה אלוהית, במחשבה תחילה, כדי ללמדו שאף אורח חייהם **הטבעי**, כמו מכת הנחשים, בעצם אינו נתון למקרה, או לפגעי המדבר שהם נקלעו אליהם באקראי,

9. אין זה ודאי, שסיבת עונשם של משה ואהרן הובהרה לעם, ועל כן העלינו לעיל אפשרות שהעם פירש אותה אחרת. אף אם סיבת העונש הובהרה לעם, עדיין לא הוטמעה לגמרי עד התגובה במעשה נחש הנחושת, וכמו שנבאר.

אלא ה' הוא ההולך עמהם להביאם לארצם.¹⁰ ומכל מקום, לאחר הכרה מפורשת בהנהגת ה', אין אנו מוצאים תלויות נוספות, וזאת לא בכדי.

ולכשנעיין בדבר נמצא, שאפשר וכל טעותם של בני ישראל שהצבענו עליה נאמרת במפורש על ידי משה:

ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ... ולא אביטם לעלת ותמרו את פי ה' אלהיכם. ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו... ואמר אלכם... ה' אלהיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם. ובמדבר אשר ראית אשר נשאף ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו בכל הדרך אשר הלכתם... ובמדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם. ההלך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לחנותכם באש לילה לראתכם בדרך אשר תלכו בה ובענן יומם... גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם... (דברים א', כב-לז).

ופירש רש"י (ד"ה ובדבר הזה): "שהוא מבטיחכם להביאכם לארץ אינכם מאמינים בו". אך על רקע דברינו הפסוק מתפרש אחרת, ובדומה לזה מצאתי בפירושו אור החיים (שם):

צריך לדעת כוונת אומרו 'ובדבר הזה', ורש"י פירש... ואין נראה כן, אלא כפשט הכתוב **שעל ניסי מדבר הוא**, אשר נשאם ה', כאשר ישא איש את בנו, שגם בדבר הזה אינכם מאמינים בו, וזה לך האות, אומרים 'היש ה' בקרבנו אם אין'.

ואנו נוסיף שאף על העובדה שה' הולך לפנייהם לתור מקום לחנות בדרך, גם בזאת אינם מאמינים. וטעותם זו היא שעמדה ברקע הכפירה בה' בחטא המרגלים, על כן סמוך לתוכחה על חטא המרגלים, מזכיר להם משה את טעותם הבסיסית, ומצרף לזאת את אי כניסתו לארץ, הנובעת אף היא בסופו של דבר, מטעותם זו, ועל כן הובאו הדברים סמוכים, טרם כניסתם לארץ, לבל יישנו עוד.

10. דברי חז"ל בסוף פרק ג' ממשנת ראש השנה "וכי נחש ממית או נחש מחיה?...". מכוונים כאן לעניות דעתי עם פשוטו של מקרא, ולפחות עם המהלך הכללי שהמקרא בא ללמדנו.